Rocznik Komparatystyczny – Comparative Yearbook
16 (2025): 272–281
DOI: 10.18276/rk.2025.16-12
ISSN (print): 2081-8718 | ISSN (online): 2353-2831

Joanna Miętki
Szkoła Doktorska Uniwersytetu Szczecińskiego
ORCID: 0009-0008-2696-3258

Francuski pierwowzór *Żalów Marii Stuart rzucającej Francję*: osiemnastowieczny apokryf pod piórem Marii z Czartoryskich Wirtemberskiej*

Dramaty historyczne romantyków przyniosły Marii Stuart literacką sławę oraz utrwaliły jej wizerunek jako kobiety skonfliktowanej wewnętrznie i targanej namiętnościami (Siwiec: 237). Nie ulega wątpliwości, że to właśnie one wpłynęły na utrzymujące się zainteresowanie postacią królowej na przestrzeni kolejnych lat[1]. Zanim jednak tragiczna historia stała się inspiracją dla Schillera i Słowackiego, odcisnęła nie mniej interesujący ślad w literaturze XVII i XVIII wieku. Uwaga autorów przedromantycznych nie koncentrowała się wokół egzekucji i konfliktu Marii szkockiej z kuzynką, lecz francuskiego okresu jej życia – narzeczeństwa i małżeństwa z Franciszkiem II Walezjuszem. Według Madame de Lafayette „Maria Stuart, królowa Szkocji, która zaślubiła Delfina, i którą nazywano Królewicową, była to osoba wyborna duszą i ciałem. Wychowana na dworze francuskim, przyswoiła sobie całą jego grzeczność, urodziła się zaś z takim umiłowaniem wszystkich pięknych rzeczy, że mimo swej młodości lubiła je i znała się na nich lepiej niż

* Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej autorki pt. *Maria Wirtemberska – preromantyczna biografka. Na podstawie „Niektórych szczegółów wyjętych z «Pamiętników» Marii Stuart. O jej dzieciństwie, pierwszej młodości i pobycie jej we Francji"*, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Humanistyczny, 2025, wydruk komputerowy [materiał niepublikowany].

[1] O uzupełniającej ten wpływ Helenie Modrzejewskiej, odtwórczyni roli Schillerowskiej Marii Stuart, pisze Barbara Maresz (2009).

ktokolwiek" (de Lafayette: 34). Pierre de Brantôme również podkreślał wyjątkowe zdolności Szkotki (zwłaszcza poetyckie i krasomówcze), przy czym najwięcej miejsca poświęcił na opisanie jej silnego przywiązania do kraju nad Sekwaną, który dla córki Jakuba V miał być właściwie drugim domem (Brantôme: 103–105, 114).

W gronie europejskich pisarek i pisarzy zainteresowanych postacią królowej znalazła się także księżna Maria z Czartoryskich Wirtemberska, autorka *Żalów Marii Stuart rzucającej Francję* i *Niektórych szczegółów wyjętych z „Pamiętników" Marii Stuart. O jej dzieciństwie, pierwszej młodości i pobycie jej we Francji*. Utwory pozostają w rękopisach, a refleksję na ich temat rozwinęła wyłącznie Alina Aleksandrowicz (Aleksandrowicz, 1998: 56, 235–239, 248, 317, 339; Aleksandrowicz, 1999: 47–60; Aleksandrowicz, 2022: 359–366). Jak zauważyła ta sama badaczka, fascynacja Wirtemberskiej postacią królowej Szkocji wynikać mogła z zainteresowań jej matki, Izabeli Czartoryskiej, która wprowadziła do Puław swoistą „modę na stuartyzm" (Aleksandrowicz, 1991: 74). Przedmiotem moich rozważań chciałabym uczynić przede wszystkim pierwszy z nich. Dokładna analiza źródeł pozwala przypuszczać, że *Żale Marii Stuart…* – funkcjonujące zarówno jako samodzielny utwór, jak i stylizowany cytat królowej w *Niektórych szczegółach…* (Aleksandrowicz, 2022: 364) – nie są oryginalnym lirykiem Wirtemberskiej, tylko przetłumaczonym przez nią apokryfem[2], który harmonizował z uczuciowym wizerunkiem królowej, przedstawionym w *Vies des dames illustres*. Księżna najprawdopodobniej nie wiedziała, że sięga po wiersz wątpliwego autorstwa, a liczne pochwały, którymi Brantôme obdarzył Marię Stuart, na pewno utwierdzały ją w przekonaniu, że wybitnie utalentowana władczyni rzeczywiście napisała kilka strof, opuszczając port w Calais.

Żale Marii Stuart… zachowały się w dwóch redakcjach. Jedna z nich znajduje się w brulionie z *Utworami literackimi, wierszami, opowiadania*mi Wirtemberskiej, druga stanowi część mikrobiografii szkockiej królowej. Obie zestawiono w poniższej tabeli:

[2] Apokryf definiuję tutaj jako „falsyfikat lub produkt mistyfikacji, przypisywany nieżyjącemu twórcy lub postaci legendarnej, w szczególności publikowany jako autentyczny zabytek dawnej twórczości" (Sławiński: 29).

Utwory literackie, wiersze, opowiadania… (sygn.6131 IV Rkps)	*Niektóre szczegóły wyjęte z „Pamiętników" Marii Stuart…* (sygn. 6123 I Rkps)
Żale Marii Stuart rzucającej Francję Żegnam cię Francjo, kraju miłowany O moja {urodziwa} prawdziwa Ojczyzno szczęśliwa Któraś karmiła wiek mój młodociany Żegnam cię Francjo i was, dni {radości!} [[wesela!]] Łódź, która nasze rozdziela miłości {rozdziela} jestestwa mego poł[[owę ci]] {tylko} zabierze druga {połowa} [[jest twoją,]] przy tobie została na to ją twojej przyjaźni powierzę abyś o tamtej zawdy pamiętała. (Wirtemberska, *Żale Marii Stuart…*: 45)	*** Żegnam cię Francjo, kraju miłowany O moja właściwa Ojczyzno szczęśliwa, Któraś karmiła wiek mój młodociany Żegnam cię Francjo i was, dni wesela! Łódź, która nasze miłości rozdziela Jestestwa mego połowę ci bierze Druga jest twoją, przy tobie została Twojej przyjaźni ufnie ją powierzę Abyś o tamtej zawdy pamiętała! (Wirtemberska, *Niektóre szczegóły…*: 13)

Opracowanie własne.
Oznaczenia edytorskie:
[[…]] – skreślenia
{…} – dopiski między wersami.

Różnice pomiędzy przekazami są niewielkie – ograniczają się właściwie do drobnych zmian w klauzuli, mających na celu ustalenie najkorzystniejszych rymów. Kluczem do odnalezienia pierwowzoru wiersza okazał się jego tytuł (pominięty w *Niektórych szczegółach…*), który przypomina nazwę rozdziału z *Faits memorables de l'histoire de France* Louisa Michelanta (1844) – *Marie Stuart quitte la France*. W tymże ustępie autor przytoczył, jako autentyczny, wiersz *Adieu, plaisant pays de France*, przypisywany właśnie Marii szkockiej (Michelant: 72–75). Jednak zdaniem współczesnego historyka i biografa Johna Guya, królowa

> nie miała w sobie zbyt wiele z poetki. Jej dorobek, który się zachował, jest skromny, chociaż wiadomo, że podczas długich lat w niewoli w Anglii próbowała stworzyć kilka sonetów po francusku i włosku. Już po procesie i egzekucji przypisywano jej rozmaite

> wiersze, ale w rzeczywistości zostały napisane w hołdzie dla niej, a nie przez nią. Najbardziej wymowny przykład to strofy, które ponoć ułożyła na początku powrotnej podróży do Szkocji, i które zdecydowanie stanowią fałszerstwo literackie.
>
> (Guy: 95).

Mowa o tym samym utworze, który znalazł się u Michelanta – apokryficznym *Adieu…*, zamieszczonym po raz pierwszy w XVIII-wiecznej antologii dawnej poezji francuskiej – *Anthologie française*:

Adieu, plaisant pays de France

Adieu, plaisant pays de France,
O ma patrie,
La plus chérie,
Qui a nourri ma jeune enfance!

Adieu, France, adieu mes beaux jours.
La nef qui déjoint nos amours,
N'a ci de moi que la moitié;
Une part te reste, elle est tienne,
Je la fie à ton amitié,
Pour que de l'autre il te souvienne.

Marie Stuart[3]

(*La chanson française du XVe au XXe siècle*: 72)

Nazwisko zdeterminowanego wierszopisa podał Philip Stewart-Mackenzie Arbuthnot. We wprowadzeniu do *Queen Mary's Book* (1907) przedkładał:

> Perhaps I need hardly remind my readers that the *Adieu playsant Pays de*

[3] „Żegnaj, miła Francji kraino,
Najbardziej przeze mnie kochana,
Ojczyzno,
Któraś piastowała moją młodość i dzieciństwo!
Żegnaj Francjo, żegnajcie moje najpiękniejsze dnie!
Nawa, która dzieli naszą miłość,
Zabiera tylko połowę mnie.
Druga tu zostaje, należy do Ciebie,
Powierzam ją opiece Twej przyjaźni,
Aby pamięć o pierwszej trwała dzięki niej [tłum. – J.M.]".

> *France* so long believed to be a genuine composition of Mary's, is now known to be the work of a certain M. Meusnier de Querlon, who, in 1765, inserted it as a genuine poem of Mary's in Monet's *Anthologie Française*. At a later date M. Querlon admitted the fraud in a letter to Mercier, Abbé of St. Leger, but his confession is far less known than the poem itself, which one frequently sees quoted as a genuine original. The lines are touching and pathetic, and we should have liked to keep the pretty illusion that Mary had written them. The style and sentiment are just what we should expect from her. The composer has quite grasped her spirit, and the lines, though not hers, express well what Brantôme has left us in prose of her actual farewell to the land of her youth.
>
> (Stewart-Mackenzie Arbuthnot: 31)[4]

Wirtemberska z pewnością również została urzeczona „stylem i sentymentem" lirycznego wyznania. Poza tym, skoro jeszcze dwudziestowieczny wydawca czuł się w obowiązku poinformować czytelników, że Maria Stuart nie była autorką znanego wiersza, tym bardziej można założyć, że księżna nie kwestionowała jego autentyczności.

Prawdopodobne jest również, że to właśnie *Adieu…* stało się impulsem do napisania *Niektórych szczegółów wyjętych z „Pamiętników" Marii Stuart*. Niezależnie od tego, czy Wirtemberska odnalazła utwór w *Anthologie Française* czy w *Faits memorables de l'histoire de France*, stanowił on idealny, czuły komentarz do relacji Brantôme'a, na której pisarka się opierała[5]. Umieszczając liryk w swojej opowieści, dowiodła, że postrzegała Marię szkocką nie tylko jako władczynię, ale

---

[4] „Być może nie muszę przypominać moim czytelnikom, że *Adieu, plaisant Pays de France*, tak długo uważany za autorską kompozycję Marii, znany jest jako dzieło pewnego M. Meusnier de Querlon, który w 1765 dołączył je, jako prawdziwy utwór królowej, do *Anthologie Française* Moneta. W późniejszym czasie M. Querlon przyznał się do fałszerstwa w liście do Merciera, opata St. Leger, ale jego wyznanie jest mniej znane niż sam wiersz, który często bywa cytowany jako oryginał. Wersy są poruszające i patetyczne, a my chcielibyśmy zatrzymać iluzję, że napisała je właśnie Maria. Styl i uczuciowość są dokładnie takie, jakich moglibyśmy od niej oczekiwać. Autor uchwycił jej duszę, a wiersz, mimo że nie jest królowej, dobrze wyraża to, co Brantôme zostawił nam w prozie na temat jej pożegnania z krajem młodości [tłum. – J. M.]".

[5] „Choć Maria ledwo w szesnasty rok wieku swego wchodziła, dość była wysoką, kształtności doskonałej, wdzięk i powagę łączyła w każdym ruszeniu! Powszechne wzbudziła zachwycenie i podług Brantôma (współczesnego dziejopisa) piękniejsza, uroczniejsza niż Boginia!" (Wirtemberska, *Niektóre szczegóły…*: 6).

również poetkę. To z kolei sprawia, że badacz powinien patrzeć na *Niektóre szczegóły…* jak na historię życia z jednej strony monarchini, z drugiej – literatki.

Utwór ten daje się ponadto sklasyfikować według typologii staropolskich biografii, zaproponowanej przez Hannę Dziechcińską w książce *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627*. Biografia pochwalna (typ I) odznaczała się moralizującym zabarwieniem oraz prezentowała „panegiryczne portrety bohaterów jako uosobienie właściwych epoce wartości osobowych". Biografia charakterologiczna (typ II) skupiała się za to na przedstawieniu cech osobowości postaci. Gatunek ten czerpał też z anegdot czy legend włączanych do fabuły, torując tym samym drogę biografii powieściowej. Celem biografii nazywanej antykwaryczną lub podręcznikową (typ III) było „nie tyle dostarczenie interesującej czy moralizującej lektury, co rzeczowe poinformowanie czytelnika o opisywanej postaci" (Dziechcińska: 9–11)[6].

Dziełko Wirtemberskiej z pewnością nie należy do pierwszego rodzaju biografii – motywy apologetyczne zostały w nim odpowiednio powściągnięte. Autorka chwali co prawda wykształcenie i wychowanie młodej królowej – zwłaszcza naukę języków obcych, kurs poetyki i literatury dawnej, towarzyską ogładę i zdolności retoryczne „Maleńkiej Marii" (Wirtemberska: 1–3) – jednak docenia je z typowo oświeceniowej perspektywy. „Żywotopisarstwo […] to twórczość, w której czytelnik […] szukał potwierdzenia swego stosunku wobec świata, swej postawy" (Dziechcińska: 20), dlatego księżna podkreśliła te cechy bohaterki, które zbliżają ją do przedstawicieli wieku rozumu, aczkolwiek nie można nie zauważyć, że Wirtemberska przemilczała to, co mogłoby wzbudzić antypatię czytelnika względem królowej. *Niektóre szczegóły…* mają też niewiele wspólnego z biografią podręcznikową. Traktują wyłącznie o pobycie Marii Stuart we Francji; ich autorka nie porusza też kwestii działań politycznych młodej Szkotki. Skupia się za to na opisie jej wyglądu i cech osobowości, czym przybliża swój tekst do biografii charakterologicznej. Księżna skorzystała również z literackich anegdot – przejętych od Brantôme'a czy zaadaptowanych z *Faits*

[6] Cały akapit opiera się na informacjach podanych przez Hannę Dziechcińską na s. 9–11.

mémorables – i ułożyła z nich fabułę. W związku z tym, utwór można usytuować w okolicy II typu dawnych biografii.

Niektóre szczegóły warto także rozpatrywać – co sugerowałam już wcześniej – pod kątem literackiej biografii pisarki. Maria Stuart była dla Wirtemberskiej XVI-wieczną poetką, autorką trenów (wg Brantôme'a) i *Adieu, plaisant pays de France*. Jak podaje Hanna Dziechcińska, „w biografii artystycznej dominujący w niej wątek teoretyczny, skupiony bądź wokół koncepcji idealnego twórcy-artysty, bądź jego działalności na polu sztuki, sprawia, iż koleje życia postaci […] stają się zaledwie kanwą, na której osnuta jest pochwała jej twórczości" (Dziechcińska: 100). Wirtemberska zdaje się odwracać ten schemat – to prezentacja kolejnych talentów „maleńkiej Marii" (Wirtemberska, *Niektóre szczegóły…*: 1–3), którą można określić jako rozbudowany „motyw wczesnej dojrzałości artystycznej" (Dziechcińska: 98), następnie moment napisania trenu, a później tkliwego, pożegnalnego wiersza tworzą chronologiczną oś utworu, na której księżna umieszcza kolejne, niezwiązane już z twórczością Marii Stuart, wątki torując tym samym drogę biografii powieściowej.

Odnalezienie francuskiego pierwowzoru *Żalów Marii Stuart…* to jednoznaczny dowód sentymentalnego ukorzenienia pisarstwa księżnej, wtórnego wobec obcych wzorców, ale niepozbawionego przez to wartości artystycznych. Co więcej, zgodnie z filozofią ówczesnej sztuki przekładu, Wirtemberska była przekonana, że przyswaja polskiemu piśmiennictwu renesansową poezję Szkotki, emanującą – jak pisał Philip Stewart-Mackenzie Arbuthnot – patetyzmem i uczuciowością. Zespół wykorzystanych przez nią środków artystycznych to repertuar tkliwej poetyki, daleki od romantycznej frenezji. Ustalenie związków między *Niektórymi szczegółami* a *Faits memorables* pozwala także wysnuć tezę, że Wirtemberska nie zakończyła redakcji tekstu (w tym także przekładu *Adieu…*) przed 1844 – z tego roku pochodzi najstarsze wydanie książki Michelanta, do którego udało mi się dotrzeć. *Niektóre szczegóły…* można więc z dużym prawdopodobieństwem traktować jako ostatni utwór księżnej Wirtemberskiej i najbardziej „romantyczny", przynajmniej pod względem chronologicznym. Ważniejszy dla powstania i wymowy mikrobiografii oraz *Żalów Marii Stuart…*

był jednak model kulturowy fundujący pisarstwo księżnej – puławski historyzm, koncentrujący się „na poszukiwaniu w obyczajach «czasów dawnych» […] wyjątkowego kolorytu" (Aleksandrowicz, 2022: 359–365), oraz „stuartyzm", przejawiający się w działalności Domu Gotyckiego i twórczości Izabeli Czartoryskiej (Aleksandrowicz, 2022: 366).

Aby jeszcze precyzyjniej przedstawić różnicę w podejściu przedstawicieli późnego oświecenia i romantyzmu do łączących ich zainteresowań artystycznych – konkretnie królową Szkocji jako „kontrowersyjną postacią dziejów" (Aleksandrowicz, 2022: 359) – warto przywołać uwagi na temat recepcji *Marii Stuart* Friedricha Schillera. Sztuka „wystawiona na scenie polskiej w 1800 roku, z trudem zdobywała dla siebie poklask, a obrońców pisarza uznawano za zwolenników «gotyckiego gustu»" (Aleksandrowicz, 2022: 364), za to Adam Mickiewicz „30 września 1820 pisał pod wpływem lektury dalszych dzieł niemieckiego poety: «Przeczytałem ostatni tom najmilszego Szyllera. Co za Maria Stuart! Ale i wszystkie przedziwne. Zmiłujcie się, cokolwiek niemieckiego!». Również Edward Odyniec zachwycał się Schillerowską Marią Stuart i swój wiersz *Pacierze* poprzedził mottem z tej tragedii" (Dobijanka-Witczakowa: 65).

A zatem skupienie się Wirtemberskiej na „dzieciństwie, pierwszej młodości i pobycie" królowej we Francji, najmniej mrocznym okresie jej życia, wydaje się typowe dla sentymentalnej i raczej zachowawczej pisarki, która dokładała wszelkich starań, żeby jej utwory przypadły do gustu szerokiemu gronu odbiorców. Można jedynie żałować, że opowieść nie została przez nią kontynuowana – księżna miała przecież dostęp do materiałów, które pozwoliłyby jej snuć dalszy ciąg historii. Być może zniechęciły ją do tego zadania miłostki królowej – wchodząca „w nieprzemyślane związki małżeńskie, romanse i intrygi" (Bogucka: 184) bohaterka nie byłaby raczej ulubioną postacią „czułych" adresatów i pisarki, szanującej przecież nakazy moralne. Francuski epizod życia Marii Stuart był łatwiejszym przedmiotem opracowania dla Wirtemberskiej, debiutującej w roli historycznej biografki.

Bibliografia

Aleksandrowicz, Alina. „Odkrycie nowej natury i literatury (nieznana podróż Izabeli Czartoryskiej do Anglii i Szkocji". *Z problemów preromantyzmu i romantyzmu*. Red. Alina Aleksandrowicz. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1991. 7–75.

------. „«Gotycka» Maria Stuart". *Annales Universitatis Mariae CurieSkłodowska. Sectio FF* 17 (1999): 47–60.

------. *Izabela Czartoryska. Polskość i europejskość*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998.

------. *Twórczość Marii z ks. Czartoryskich ks. Wirtemberskiej. Literatura i obyczaj*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2022.

Bogucka, Maria. *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005.

Brantôme, Pierre de Bourdeille. *Vies des dames illustres, françoises et étrangères*. Paris: Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, 1862.

de Lafayette, Madame. *Księżna de Clèves*. Przekł. i wstęp Tadeusz BoyŻeleński. Warszawa: Książka i Wiedza, 1985.

Dobijanka-Witczakowa, Olga. „Wstęp". Fryderyk Schiller. *Maria Stuart*. Tłum. Witold Wirpsza. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972, s. 3–72.

Dziechcińska, Helena. *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627 (kierunki i odmiany)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.

Guy, John. *Maria królowa Szkotów. Prawdziwa historia Marii Stuart*. Tłum. Katarzyna MrózMazur. Oświęcim: Wydawnictwo NieZwykłe, 2019.

La chanson française du XVe au XXe siècle: avec un appendice musical. Red. Jean Gillequin. Paris: La Renaissance du Livre, 1910.

Maresz, Barbara. „«Drukowane oklaski?» Polska prasa o występach gościnnych Modrzejewskiej". *Pamiętnik Teatralny* 58.3/4 (2009): 152–222.

Michelant, L. „Marie Stuart quitte la France". Tegoż. *Faits mémorables de l'histoire de France*. Paris: Didier, Aubert et Cie, 1844. 72–75.

Siwiec, Magdalena. *Romantyzm i zatrzymany czas*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.

Sławiński, Janusz. „Apokryf". *Słownik terminów literackich*. Red. Michał Głowiński i in. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. 29.

Stewart-Mackenzie Arbuthnot, P. „Introduction". W: Tejże. *Queen Mary's Book: A Collection of Poems and Essays*. London: George Bell & Sons, 1907. 1–38.

Wirtemberska, Maria z ks. Czartoryskich. *Niektóre szczegóły wyjęte z „Pamiętników" Marii Stuart. O jej dzieciństwie, pierwszej młodości i pobycie jej we Francji*. Rękopis. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 6123 I Rkps.

Wirtemberska, Maria z ks. Czartoryskich. „Żale Marii Stuart rzucającej Francję". Tejże. *Utwory literackie, wiersze, opowiadania m.in.: „Berte et Rozvinda", „Korale", „Dobry jciec", „Hermina et Phebe", opis Puław*. Rękopis. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 6131 IV Rkps.

The French Literary Prototype of *The Grief of Mary Stuart Leaving France*: An Eighteenth-Century Apocryphal Poem Translated by Maria Wirtemberska

Summary

The article examines the previously unknown French prototype of *The Grief of Mary Stuart Leaving France* by Maria Wirtemberska – the eighteenth-century apocryphal verses *Adieu, plaisant pays de France*. It also explores the poem's relation to Wirtemberska's biography of Mary Stuart and shows how it harmonizes with the queen's image in her narration. In conclusion, the article offers remarks on the shared interests of Wirtemberska and earlier pre-Romantic authors, who favored the aesthetics of sentimentalism over romantic frenzy.

Słowa kluczowe: Maria Wirtemberska, Maria Stuart, *Żale Marii Stuart rzucającej Francję*, *Adieu, plaisant pays de France*

Keywords: Maria Wirtemberska, Mary Stuart, *The Grief of Mary Stuart Leaving France, Adieu, plaisant pays de France*

Cytowanie

Miętki, Joanna. „Francuski pierwowzór *Żalów Marii Stuart rzucającej Francję*: osiemnastowieczny apokryf pod piórem Marii z Czartoryskich Wirtemberskiej". *Rocznik Komparatystyczny* 16 (2025): 272–281. DOI: 10.18276/rk.2025.16-12.